

Ποιος φοβάται όταν ζούμε... «ιστορικές» στιγμές; (Εισαγωγικές σκέψεις)

*Don't know much about history,
don't know much biology,
don't know much about a science book,
don't know much about the French I took.*

Από το τραγούδι «Wonderful World» του Sam Cooke (1959)

Το ισχυρότερο κίνητρο για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου προσφέρουν οι διαφορετικές σημασίες του όρου «ιστορία» στις καθημερινές χρήσεις του και κυρίως οι εικόνες που καθεμιά από αυτές ενσωματώνει με βάση την αντίληψη ότι στόχος της ιστορίας είναι να συνδράμει στην παραγωγή των αξιών που χρειάζονται οι κοινωνίες σε δεδομένες στιγμές τους για να ενισχύουν την ενότητά τους. Χάρη στην ευρεία ποικιλία των ενδεχόμενων αυτών νοημάτων μπορούν και μεμονωμένα οι άνθρωποι να νομιμοποιούν τις εμμονές ή τις ψευδαισθήσεις τους για τον συλλογικό εαυτό τους ή να τεκμηριώνουν τον καταγγελτικό λόγο τους εναντίον των δεινών και της κάθε λογής δυσπραγίας του παρόντος τους. Ίσως λοιπόν η ιστορία μοιάζει με ουτοπία. Φαίνεται ωστόσο ότι επικρατέστερη είναι στον δημόσιο διάλογο η εννοιολόγησή της όπως περίπου την είχε εμπνευστεί ο Θουκυδίδης, ότι δηλαδή προσορισμός της είναι να διδάσκει τους μεταγενέστερους, ώστε να μην περιέρχονται σε λήθη όσα συνέβησαν στο παρελθόν είτε πρόκειται για σφάλματα είτε για επιτεύγματα. Αν πράγματι όμως η ιστορία έχει στόχο τη διδασχία, τη νουθεσία και τον παραδειγματισμό, τότε είτε δεν ασκεί αποτελεσματικά το έργο της είτε οι άνθρωποι και οι κοινωνίες αποδεικνύονται πάντα «κακοί» μαθητές, είτε ισχύουν και τα δύο, αφού οι πόλεμοι επαναλαμβάνονται, όπως και οι κάθε είδους κρίσεις, οι οποίες μπορεί επίσης να έχουν ολέθριες συνέπειες στον ιδιωτικό και δημόσιο βίο και πολιτισμό. Έτσι ίσως εξηγείται γιατί η επαναληπτικότητά της, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, θεωρείται εξίσου δημοφιλής και ίσως ισχυρότερη «ιδιότητα», αλλά είναι μάλλον ασθενέστερη από εκείνη που την παρουσιάζει «να γράφεται από τους νικητές». Αυτή η τελευταία κερδίζει έδαφος

και ενίοτε πρωταγωνιστεί σε περιόδους σοβαρής εθνικής ήττας (πολεμικής, διπλωματικής, οικονομικής ή άλλης). Αλλά ενώ δεν συνδυάζεται με τα προηγούμενα γνωρίσματα της ιστορίας, πιθανόν να σχετίζεται με ένα άλλο, «κακό»: μπορεί και να «μας προδίδει» και να μας αδικεί.

Πώς ορίζεται λοιπόν η ιστορία; Είναι ένα αποθετήριο επεξεργασμένων διδασμάτων και δοκιμασμένων πρακτικών; Μήπως ένα σύνολο αφηγήσεων που στοχεύουν στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ουτοπίας ή της συλλογικής παραμυθίας σε καιρούς κρίσης; Ή μήπως ένας μηχανισμός διαμόρφωσης και αναπαραγωγής συλλογικών ταυτοτήτων; Πριν ακόμη παρατεθούν τα ερευνητικά ερωτήματα αυτού του βιβλίου και τα μεθοδολογικά εργαλεία που επιλέχθηκαν, ήδη έχει παρουσιαστεί η πρώτη, υποτιμημένη και λησμονημένη «πηγή» προσέγγισης τόσο της ιστορίας (ως επιστήμης και έννοιας) όσο και της ιστορικής σκέψης (που νοηματοδοτεί τον λόγο της ιστορίας). Αναφέρομαι στον ζωντανό δημόσιο διάλογο που αναπτύσσει κάθε κοινωνία υπό την επιρροή εκείνων των φορέων της οι οποίοι συνηθίζουν να διαμορφώνουν συλλογικές αντιλήψεις ή και να κατασκευάζουν αξιωματικές θέσεις ώστε οι πλειονότητες να πείθονται για τις κοινώς αποδεκτές ιστορικές «αλήθειες» τους. Βέβαια, αυτής της μορφής οι αλήθειες γίνονται αποδεκτές πρωτίστως υπό την προϋπόθεση ότι είναι ευρέως αρεστές γιατί συμβαδίζουν με τις κυρίαρχες συλλογικές πεποιθήσεις. Άλλωστε, οι πεποιθήσεις είθισται να υπερνικούν τις «αλήθειες», τουλάχιστον των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, ακόμη κι αν αυτές δεν το παραδέχονται φοβούμενες μάλλον μήπως τελικά αποσυνδεθούν από την «αλήθεια» ή, σωστότερα, από την κοινωνία τους. Και πώς θα μπορούσε να υπάρξει μια επιστήμη αν η κοινωνία εντός της οποίας αναπτύσσεται απορρίπτει τη χρησιμότητά της; Θα μπορούσαμε να φανταστούμε άραγε την ιστορία και τις γειτονικές της επιστήμες να απεκδύονται τις «ευθύνες» τους στις εθνικές γιορτές, να λείπουν από τις παρελάσεις ή τις εκδηλώσεις μνήμης και έτσι να μην επωφελούνται από τα «χρυσά» πεντηκοστά, εκατοστά ή διακοσιοστά «γενέθλια» δεδομένων οροσήμων της; Ας σκεφτούμε την περιφρόνηση των πολιτών προς την ιστορία και τις συνεργατιδές της στη μελέτη του ανθρώπου και της κοινωνίας, αν οι θεράποντες των επιστημών αυτών δεν εξέδιδαν εκατοντάδες βιβλία και δεν διοργάνωναν χιλιάδες συνέδρια, ημερίδες, διαλέξεις ή άλλες τελετές ως οι πρωταγωνιστές τόσο σημαντικών επετείων.

Αυτή η περίπλοκη συνθήκη συγκαταλέγεται στους παράγοντες που ώθησαν τον Thomas Kuhn να διατυπώσει τη θεωρία του στις αρχές της δεκαετίας του 1960, παρότι οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές θεράποντες των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών ήταν ακόμη νωρίς να παραδεχθούν την αλληλοσύνδεση ανάμεσα σε παροντικούς κοινωνικούς παράγοντες και στο έργο τους. Στην ίδια ερμηνεία καταλήγουμε ακόμη κι αν προσεγγίσουμε τη θεωρία του Kuhn ως παράδειγμα των καιρών του και της εντεινόμενης προσπάθειας όχι μόνο του ίδιου αλλά και των συναδέλφων του να διευκολύνουν την κατανόηση της

επιστημονικής γνώσης, της οποίας η αξία αποδεικνυόταν όλο και πιο σημαντική στην περίοδο του Ψυχρού Πολέμου.¹ Τον παραπάνω συλλογισμό είχε υποστηρίξει στις περίφημες ομιλίες του (που θα μας απασχολήσουν εκτενώς παρακάτω) και ο Edward Carr, αιφνιδιάζοντας τους ακροατές του, δηλαδή πρώτα από όλα τους συναδέλφους του που έσπευσαν στα αμφιθέατρα του Κέμπριτζ για να τον ακούσουν. Εξάλλου, το πιθανότερο είναι ότι σε αυτούς απευθυνόταν, έστω κι αν η ζωντανή μετάδοση των διαλέξεών του από το ραδιοφωνικό πρόγραμμα του BBC διεύρυνε εντυπωσιακά το κοινό του.² Αλλά αν είναι σωστή αυτή η εικασία, αυτομάτως τίθεται το εξής ερώτημα: γιατί δεν προβληματίστηκε μήπως τρομάξει τους «μη ειδικούς» ακροατές, αλλά αντίθετα επιδίωξε να προκαλέσει τους «ειδικούς» συναδέλφους του;

Με εφελτήριο τον ρόλο του ραδιοφώνου και των ΜΜΕ, στο σημείο αυτό θα εστιάσουμε την προσοχή μας στους φορείς επιρροής που λειτουργούν είτε ως βιομηχανίες (ανα)παραγωγής ιδεών και μαζικής κουλτούρας είτε ως μέσα διαμόρφωσης της «κοινής γνώμης» ή απλώς ως αντικατοπτρισμοί της. Η απάντηση, άλλωστε, στο παραπάνω ερώτημα θα παρουσιαστεί βήμα βήμα στις επόμενες σελίδες, όπου ο Carr θα λάβει αρκετές φορές τον λόγο για να μας δώσει (κυρίως στο κεφάλαιο 9) τις απαραίτητες εξηγήσεις και να τονίσει και ο ίδιος ότι βασικός συντελεστής στις διαδικασίες διαμόρφωσης της συλλογικής σκέψης είναι η έννοια της συνέχειας, η οποία τελικά καθορίζει (και) την προβαλλόμενη ιστορική πρόσληψη ακόμη και στο πλαίσιο κάθε εκπαιδευτικού συστήματος. Τα τελευταία χρόνια δίνεται έμφαση και στη «δημόσια ιστορία», που σε ορισμένες χώρες ήδη αναγνωρίζεται ως αυτόνομος επιστημονικός κλάδος. Φυσικά δεν πρόκειται για επινόηση ή δημιουργία της σημερινής εποχής. Πάντοτε αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των κοινωνιών, πολύ πριν εμφανιστεί το όνομά της, αλλά αναπτύχθηκε δυναμικότερα παράλληλα με την επιστημονική ιστορία. Είναι δηλαδή η ιστορία που εμπνέεται από την επικαιρότητα και τις ανάγκες της εποχής της, εξαρτάται από τη συγχρονική ρημηνεία της χρησιμότητας και της αξίας της γνώσης του παρελθόντος και τελικά τοποθετείται ανάμεσα στην επιστημονική ιστορία και στο κοινό της έξω από τα όρια της ακαδημαϊκής κοινότητας και τα αμφιθέατρα.³ Μπορεί επίσης να υποτεθεί ότι χάρη στον δημόσιο χαρακτήρα της

1. Βλ. σχετικά την ενότητα που αφιερώνεται στον Kuhn και στη θεωρία του στο πολύ ενδιαφέρον ιστοριογραφικό δοκίμιο των Joyce Appleby, Lynn Hunt και Margaret Jacob *Telling the Truth about History*, New York / London, W. W. Norton, 2015.

2. Βλ. σχετικά Ε. Η. Carr, *Τι είναι ιστορία; Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και το ρόλο του ιστορικού*, μτφρ. Ανδρέας Παλπιάς, Αθήνα, Γνώση, 1999.

3. Κατά μία εκδοχή, αξίζει να αναρωτιέται κανείς όχι τόσο «τι είναι η δημόσια ιστορία», αλλά κυρίως «πού βρίσκεται», γιατί πράγματι βρίσκεται παντού γύρω μας, όπως συνέβαινε πάντοτε. Βλ. σχετικά Hilda Kean, «Where is Public History», στο David Dean (επιμ.), *A Companion to Public History*, Malden MA, Wiley-Blackwell, 2018, σ. 34-44.

κατοχυρώνει με μεγαλύτερη άνεση τα επαγγελματικά δικαιώματα των ιστορικών σε μια εποχή στην οποία η χρησιμότητα μιας επιστήμης αποδεικνύεται σε συνάρτηση με την απήχισή της στην αγορά εργασίας. Έτσι, με πεδίο την κοινωνία στο εκάστοτε παρόν της και συνεπώς τους τρόπους που δημιουργούνται για να ζωντανεύουν την ιστορία, δηλαδή τα μουσεία, τα μοντέρνα πάρκα μνήμης και τα κάθε λογής μνημεία⁴ (πολλά από τα οποία ήρθαν πρόσφατα στην επικαιρότητα υπό νέο πρίσμα ως αποτέλεσμα της κουλτούρας των «ακυρώσεων»),⁵ ή γενικά τις διάσπαρτες γύρω μας ετεροτοπίες του παρελθόντος, η δημόσια ιστορία αναδεικνύεται σε αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης της ιστορίας, καθώς και των προβλημάτων της εννοιολόγησής της.

Στη σημερινή εποχή, όπου το παρόν απολαμβάνει τη δύναμή του να λογοκρίνει με βάση τις δικές του αρχές και αντιλήψεις το παρελθόν διαγράφοντας όποια κομμάτια του δεν εγκρίνει με απώτερη επιδίωξη να μη γίνεται γνωστό ότι κάποτε υπήρξαν, αξίζει να αναλογιστούμε αν τελικά είναι θεμιτό να δημιουργούμε ένα «νέο» παρελθόν από τη σκοπιά του δικού μας παρόντος και κατ' επέκταση να πλάθουμε την ταυτότητα του σημερινού κόσμου μας με τον τρόπο που μας ικανοποιεί. Αν το επιδιώξουμε, θα μπορούσαμε άραγε να διαχωρίσουμε την επιστημονική ιστορία από τις «δημόσιες» ή ερασιτεχνικές μορφές της; Ας επαναλάβουμε λοιπόν τα ερωτήματα που θα απαντηθούν στα επόμενα κεφάλαια: Τι ακριβώς θεωρεί η ιστορία ως επιστήμη; Πώς εργάζεται ο ιστορικός; Ποιοι είναι οι στόχοι της ιστορίας, αλλά και ποια η χρησιμότητά της; Παραδόξως, οι μη ιστορικοί –τόσο οι φιλόστοργες όσο και εκείνοι που θεωρούν τις ιστορικές μελέτες βαρετές– είναι πεπεισμένοι ότι γνωρίζουν «την ιστορία» και φυσικά «τι είναι ιστορία», παρότι λόγω της εξοικειώσής τους με τις «ιστορίες» που αφηγούνται στην καθημερινότητά τους εμφανίζονται απρόθυμοι να αποδεχθούν το διαφορετικό νόημα του όρου όταν ταυτίζεται με το όνομα μιας επιστήμης. Αναπόδραστα, προβάλλει εδώ και μια ακόμη διάσταση της ιστορίας: είναι η ιστορία που «(δεν) έζησα».

4. Η επινοητικότητα των «δημόσιων ιστορικών» ορίζεται στην ιστοσελίδα του Τμήματος Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Λούιβιλ στο Κεντάκι των ΗΠΑ [<https://louisville.edu/history/public-history/what-is-public-history> (τελευταία επίσκεψη: 15 Νοεμβρίου 2022)] ως εξής: ερευνούν μεν το παρελθόν, όπως όλοι οι ιστορικοί, αλλά εστιάζονται στο γενικό και όχι στο ειδικό, ίσως (και) για τον λόγο ότι δεν περιορίζονται σε επιστημονικές δημοσιεύσεις ή ανακοινώσεις. Αντίθετα, εργάζονται σε μουσεία, αρχεία ή γενικότερα χώρους πολιτισμού και ιστορίας, όπου οργανώνουν εκθέσεις ή σχεδιάζουν επιμορφωτικά προγράμματα, ενίοτε και με τη βοήθεια της ψηφιακής τεχνολογίας, για να καταστήσουν προσιτό το παρελθόν στο ευρύτερο κοινό. Στο Τμήμα αυτό προσφέρονται ειδικά μαθήματα και άσκηση στη δημόσια ιστορία.

5. Βλ. την ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα προσέγγιση της Laure Murat σε διάλεξή της τον Αύγουστο του 2021 στην ελληνική της έκδοση *Ποιος ακυρώνει τι; Σκέψεις για την cancel culture*, μτφρ. Γιάννης Κτενάς, Αθήνα, Πόλις, 2022.

Ας σημειώσουμε λοιπόν τις πρώτες διαπιστώσεις μας. Με αφετηρία τα όσα αναφέρθηκαν, το βιβλίο αυτό επικεντρώνεται κατά προτεραιότητα στα πεδία της ιστορίας, τα οποία διαμορφώνονται στις διαδρομές του χρόνου ως «σχετικά αυτόνομοι χώροι» και ως «μικρόκοσμοι» με δικούς τους νόμους, αλλά η αυτονομία τους είναι περιορισμένη, αφού, όπως εξηγεί ο Pierre Bourdieu, αναγκαστικά υπάγονται στον μακρόκοσμο και στους δικούς του νόμους. Δεν μας ενδιαφέρουν οι ιστορικοί ή οι επιστημονικοί συνεργάτες τους. Άλλωστε, τα πεδία φιλοξενούν τους θεσμούς και τους φορείς που (ανα)παράγουν και διαδίδουν τις έρευνες και τις μελέτες της ιστορίας και επιπλέον τις κοινωνικές αντιλήψεις για αυτήν και για κάθε άλλη αφήγηση του παρελθόντος.⁶ Το όφελος είναι ότι πολλαπλασιάζουν τις ερευνητικές προοπτικές του ιστορικού και του επιτρέπουν να απομακρύνεται από το περιοριστικό τοπίο της καθημερινότητάς του ώστε μετατρέποντάς το σε ιστορικό παρόν να εμπλουτίζει τους μηχανισμούς παρατήρησης και κατανόησης των συγχρόνων του. Γιατί η επιστήμη του είναι σύγχρονη, αφού ούτως ή άλλως δεν υπάρχουν επιστήμες που ανήκουν στο παρελθόν. Γενικά αυτό που αποκαλούμε επιστήμη –και έχει ενδιαφέρον να αναλογιστούμε ποιο περιεχόμενο αποδίδουμε σε έναν τόσο συχνά χρησιμοποιούμενο όρο– αποτελεί οργανικό και αναπόσπαστο μέρος της πραγματικότητας μιας δεδομένης εποχής και της προσφέρει μέσα, εργαλεία, ιδέες ή άλλους τρόπους για τη βελτίωσή της.

Ομοίως, η ιστορία της επιστήμης αποκτά μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνο διότι μας πληροφορεί για τους πρωτοπόρους και θεμελιωτές κάθε κλάδου της, τις επινοήσεις και τα επιτεύγματά τους, αλλά κυρίως διότι μας αποκαλύπτει τη σχέση και την επικοινωνία της με τον κόσμο της εποχής της. Είναι προφανές ότι η επιστημονική γνώση παράγεται στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ανάλογα με τις ανάγκες, τις προτεραιότητες ή και τις ευαισθησίες της και διαδίδεται σε αυτή την κοινωνία, ή σωστότερα στις ομάδες στις οποίες απευθύνεται κάθε φορά, ανάλογα με τον τρόπο κοινοποίησής της (μέσω κάθε λογής επιστημονικών δημοσιεύσεων, άρθρων για το ευρύτερο κοινό, εκπαιδευτικών εγχειριδίων, ραδιοφωνικών ή τηλεοπτικών εκπαιδευτικών ντοκιμαντέρ, ιστοσελίδων, podcast κ.ά.). Σε κάθε περίπτωση, το σύνολο των γνώσεων που αποφασίζει να προσφέρει ο συγγραφέας ή ο δημιουργός εξαρτάται από τα ερωτήματα που ο ίδιος θέτει. Τα ερωτήματα αυτά αντικατοπτρίζουν τα ενδιαφέροντά του ή γενικότερα τη δική του οπτική για το θέμα που έχει επιλέξει να πραγματευτεί. Επιπλέον, φανερώνουν τις επιλογές του σε ό,τι αφορά το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Με άλλα λόγια, οι μελέτες των ιστορικών και των άλλων επιστημόνων που πρωταγωνιστούν σε αυτό το βιβλίο

6. Αναλυτικότερα για τη θεωρία του πεδίου βλ. Pierre Bourdieu, *Για την επιστήμη και τις κοινωνικές χρήσεις της*, μτφρ. Μαρία Θανοπούλου, επιστ. επιμ.-επίμ. Νίκος Παναγιωτόπουλος, Αθήνα, Πολύτροπον, 2005, σ. 24-25. Βλ. επίσης του ίδιου, «Το επιστημονικό πεδίο», μτφρ. Κική Καψαμπέλη, *Κοινωνικές Επιστήμες*, 4-5 (2014), σ. 102-104.

μπορούσαν την περίοδο όπου δημοσιεύτηκαν να μελετηθούν από όλους, αλλά δεν σχεδιάζονταν για να απευθυνθούν σε όλους. Αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της κοινωνίας τους υπό τις πιέσεις, τους περιορισμούς και τις διανοητικές προσδοκίες της εποχής τους, της οποίας στιγμές και εικόνες μας μεταφέρουν αφού σε αυτή την εποχή γεννήθηκαν οι θεωρίες των δημιουργών τους.

Με την παραπάνω λογική μπορεί να αναζητηθεί η χρησιμότητα της επιστημονικής ιστορίας, αφού προηγουμένως εξεταστεί η ταυτότητά της και διαχωριστεί από την τέχνη και τη μυθοπλασία, τη φρονηματική διδασκαλία και επιπλέον τη γεγονοτολογία, η οποία στην εποχή των υπολογιστικών βάσεων δεδομένων απολαμβάνει παραδόξως τεράστια δημοτικότητα. Αξίζει δηλαδή, ακολουθώντας τον Bourdieu, να ξεπεράσουμε το θεωρητικό δίλημμα μεταξύ της «καθαρής επιστήμης» (που προφανώς για τους πολλούς απουσιάζει από τη νεωτερική εποχή, ενώ για τους λίγους ή ελάχιστους θιασώτες της είναι θεμιτό να εξελίσσεται ανεξάρτητα από την κοινωνία της) και εκείνης της άλλης, της «υποταγμένης» (που εγκλωβίζεται στις αξιώσεις της πολιτικής και της κοινωνίας, ώστε τελικά χάνει κάθε ίχνος επιστημονικότητας), και να περιηγηθούμε σε έναν «κοινωνικό κόσμο» με έντονους εσωτερικούς «καταναγκασμούς», αφού οι εξωτερικοί –αν και επίσης υπάρχουν– φαίνονται συμβατικοί.⁷

Τα ερευνητικά ερωτήματα και η δομή του βιβλίου

Θα μπορούσε να υποτεθεί ότι η ανάγνωση ενός βιβλίου για την επιστήμη της ιστορίας ισοδυναμεί με ένα ταξίδι στο παρελθόν – και αυτό είναι το πρώτο από τα πολλά που θα επιχειρήσει ο ίδιος αναγνώστης αν τον ενδιαφέρει η ιστορία. Όπως παρουσιάζεται στα δύο πρώτα κεφάλαια, ο λόγος φυσικά δεν είναι αυτός που έρχεται αμέσως στο μυαλό μας, ότι δηλαδή η ιστορία αποτελεί μια επιστήμη του παρελθόντος. Αν μάλιστα δεν εξηγήσουμε εξ αρχής πως, ακόμη και όταν της αποδίδουμε αυτό τον τίτλο, δεν εννοούμε ότι ανήκει στο παρελθόν αλλά μόνο ότι μελετά το παρελθόν, την έχουμε ακυρώσει πριν καλά καλά τη γνωρίσουμε. Μοιάζει περιττό να σημειωθεί ότι καμία επιστήμη του παρελθόντος δεν έχει αξία στο παρόν. Άλλωστε, για να κατανοήσουμε τι είναι η ιστορία και ποια η χρησιμότητά της θα πρέπει να ξεκινήσουμε από το παρόν εξετάζοντας σε βάθος τι πιστεύουμε εμείς και οι σύγχρονοί μας για την επιστήμη της ιστορίας. Χρειάζεται επίσης να ελέγξουμε και να αμφισβητήσουμε τις αξιωματικές θέσεις ή τα στερεότυπα για την υποτιθέμενα αληθινή εθνική ιστορία μας. Με άλλα λόγια, είναι απαραίτητο να αποδεχθούμε εξ αρχής ότι η ιστορία δεν έχει αποκλειστικό στόχο την απομνημόνευση γεγονότων, ονομάτων και ημερομηνιών,

7. Bourdieu, *Για την επιστήμη*, σ. 26.

ούτε επιδιώκει να ανασύρει από το παρελθόν τους «καλούς» και τους «κακούς», τους «πολιτισμένους» και τους «απολίτιστους». Επίσης, θα πρέπει να προετοιμαστούμε για την αναθεώρηση πολλών άλλων σκέψεων σχετικά με την ιστορία και για την εξοικείωσή μας με μια ευρεία ποικιλία ορισμών γύρω από το επιστημολογικό περιεχόμενό της, η οποία έχει διαμορφωθεί παράλληλα με την παραγωγή της ιστοριογραφίας. Αν μάλιστα αναλογιστούμε ως πρόσθετη συνιστώσα την πολιτική και ιδεολογική χρήση της ιστορίας και τον συνακόλουθο αντίκτυπο στην εικόνα της ή και στο έργο των εκάστοτε ιστορικών, ο προβληματισμός μας περιπλέκεται ακόμη περισσότερο.

Αν επιχειρήσουμε λοιπόν να απαντήσουμε στο ερώτημα τι είναι ιστορία περιγράφοντας τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της, αυτά θα ήταν σίγουρα τα ακόλουθα. Πρόκειται για μια επιστήμη με πολλά πρόσωπα, η οποία δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς ξεκινά, αλλά μόνο πότε αποκτά την επιστημονική της ταυτότητα – εξέλιξη που ισοδυναμεί με επιτυχία, ως επί το πλείστον πολιτική, στις κοινωνίες της νεωτερικότητας. Επίσης, οι μεταβολές και οι αναδιαμορφώσεις της επηρεάζονται από τις αλλαγές των ανά τον κόσμο εθνικών κοινωνιών κατά την ιδεολογική, πολιτική, οικονομική, πολιτισμική και θεσμική εξέλιξή τους, η οποία εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο των επιδράσεων ενός διεθνούς περιβάλλοντος, ενώ και ο τελευταίος όρος προσλαμβάνει το περιεχόμενό του με βάση τα δεδομένα κάθε εποχής. Επομένως, η ιστορία δεν είναι οριστική, αλλά αλλάζει και ανανεώνεται χάρη στα νέα ερωτήματα που πάντοτε θέτουν οι ιστορικοί και οι κοινωνίες τους, παρά το γεγονός ότι το υπό εξέταση παρελθόν παραμένει αμετάβλητο. Έτσι, προσεγγίζουμε το ζήτημα των πηγών του παρελθόντος και προσπαθούμε να κατανοήσουμε όχι μόνο πώς αυτές κατασκευάζονται, αλλά και ποιο τμήμα της πραγματικότητας του παρελθόντος ή ποιες «αλήθειες» είναι πιθανό να μας αποκαλύπτουν. Στη συνέχεια, παρουσιάζουμε τα εργαλεία και τις θεωρίες της ιστορικής επιστήμης. Είναι χρήσιμη εδώ η επισήμανση ότι δεν υπάρχουν κανόνες με βάση τους οποίους γίνεται εφικτή η επίλυση όλων των προβλημάτων της έρευνας, ούτε υπάρχει κάποια μαγική συνταγή την οποία ακολουθούν οι «καλοί» ιστορικοί. Στην ιστορία, όπως και στις περισσότερες επιστήμες που μελετούν την κοινωνία και τον άνθρωπο, δεν υπάρχουν τέτοιοι κανόνες, ενώ είναι μάλλον ανώφελο να επινοούμε ή και να αποστηθίζουμε ορισμούς, αφού δεν θα τους εφαρμόσουμε ποτέ στην πράξη.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου ολοκληρώνεται με κεφάλαια που αφιερώνονται στις διαδρομές της ιστοριογραφίας από την αρχαιότητα μέχρι τον 20ό αιώνα, όχι βέβαια με στόχο μια εξαντλητική ανάλυση των εξελίξεων και την παρουσίαση όλων των σπουδαίων ιστορικών και όλων των ιστορικών «σχολών». Αντίθετα, ξεκινούμε προτρέποντας τον αναγνώστη μας να αναρωτηθεί αν οι άνθρωποι κάθε εποχής ενδιαφέρονταν για την ιστορία όπως εμείς σήμερα, και γιατί επιθυμούσαν να γνωρίζουν τι είχε συμβεί παλιότερα. Ποια ήταν δηλαδή τα ερωτήματά

τους και υπό την επίδραση ποιων πιθανών παραγόντων διαμορφώνονταν αυτά τα ερωτήματα; Γιατί άραγε κάποιοι άνθρωποι σε κάθε κοινωνία του παρελθόντος θέλησαν να γίνουν ιστορικοί, πώς απαντούσαν οι ίδιοι στο ερώτημα τι είναι ιστορία και τι είδους ιστορία επιδίωξαν ή κατάφεραν να γράψουν; Προφανώς, η γνώση για το παρελθόν δεν αποτελεί ένα αυτονόητο, αμετάβλητο και διαχρονικό κοινωνικό αίτημα, και φυσικά δεν θα περιμέναμε ότι οι απαντήσεις των ιστορικών μιας εποχής θα ταυτιζόνταν ή θα έμοιαζαν με εκείνες που θα έδιναν κάποιοι άλλοι μερικούς αιώνες αργότερα. Έτσι, επιδιώκοντας μια φανταστική «συνομιλία» με τους προγενέστερους ιστορικούς, δεν επιχειρούμε μόνο να προσφέρουμε στον αναγνώστη μας ένα σύνολο γνώσεων για την ιστορία της ιστορίας, τις επιστημονικές περιπέτειές της και τους κυριότερους σταθμούς της εξέλιξής της, αλλά και να του εξηγήσουμε γιατί θα πρέπει να γνωρίσει τους προγενέστερους ιστορικούς και τις επιστημονικές αρχές που εκείνοι πρότειναν και οι οποίες σήμερα είναι ξεπερασμένες.

Συνεχίζοντας τη συνομιλία μας με τους προγενέστερους ιστορικούς, στο δεύτερο και τρίτο μέρος του βιβλίου εξετάζουμε τη σχέση και τη συνεργασία της ιστορίας με τις άλλες επιστήμες της κοινωνίας και του ανθρώπου, καθώς και τον κατακερματισμό της σε πολλές επιμέρους ιστορίες – για παράδειγμα, πολιτική, οικονομική, κοινωνική ιστορία και άλλες. Παράλληλα με την προσπάθειά μας να σχεδιάσουμε έναν γενικό «χάρτη» των επιστημών που μελετούν την κοινωνία και τον άνθρωπο, και έναν ειδικότερο που αφορά αποκλειστικά την ιστορική επιστήμη, αφενός εξηγούμε την ιδιαίτερη σημασία της διεπιστημονικής συνεργασίας και αφετέρου παρουσιάζουμε τις αντιπαραθέσεις και διαφωνίες των ιστορικών στον ατέρμονο διεπιστημονικό διάλογό τους – με άλλα λόγια, τους «πολέμους» μεταξύ των ιστορικών, καθώς και τους «πολέμους» μεταξύ των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Αλλά γιατί οι ιστορικοί και οι άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες διαφωνούν ή και συγκρούονται; Όσο παράδοξο κι αν ακούγεται, αυτοί οι «πόλεμοι» υπήρξαν (και καθώς συνεχίζονται, εξακολουθούν να είναι) εξαιρετικά σημαντικοί για την εξέλιξη εν γένει των επιστημών και φυσικά της ιστορικής επιστήμης. Εν κατακλείδι, αξίζει να επισημάνουμε ότι κεντρικό άξονα της θεματικής ανάλυσης συνιστά το ερώτημα αν τελικά είναι εφικτός ο διαχωρισμός των επιστημών της κοινωνίας και του ανθρώπου ή ακόμη και των πολλών ιστοριών.

Στο τέταρτο μέρος, επαναφέρουμε μερικά από τα κεντρικά ερωτήματα που θέσαμε στα αρχικά στάδια της περιήγησής μας στην ιστορική επιστήμη και την ιστορία της, ιδίως σε ό,τι αφορά τα όρια του επιστημολογικού της πεδίου. Μπορεί η ιστορία να προβλέψει ή να συγκρίνει; Τελικά, γιατί χρειαζόμαστε την ιστορία και κατά πόσο μας αποκαλύπτει «αλήθειες»; Άραγε ο «καλός» ιστορικός θα πρέπει να είναι αντικειμενικός και αμερόληπτος; Με εφελτήριο μάλιστα τα δύο τελευταία ερωτήματα, παρουσιάζουμε συνοπτικά αφενός τη μη δυτική ιστοριογραφία, η οποία περίπου μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούσε

άλλη μια «αποικία» των δυτικών, και αφετέρου τις εθνικές ιστοριογραφίες ως μια γενική κατηγορία ιστορικής γραφής που σίγουρα δεν διεκδικεί τον τίτλο της αντικειμενικότητας και της αμεροληψίας. Με τις απαντήσεις ή τους ευρύτερους προβληματισμούς μας –αφού, όπως ήδη αναφέραμε, δεν έχουν όλα τα ερωτήματα απαντήσεις ή τουλάχιστον όχι απόλυτες και οριστικές– στην πραγματικότητα ξεκινούμε τον επίλογο αυτού του βιβλίου, τον οποίο συνεχίζουμε στο κεφάλαιο 16. Εκεί παρουσιάζουμε ως υπό εξέταση περίπτωση την ελληνική ιστοριογραφία και την ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης στο ελληνικό κράτος κατά τη διάρκεια του 19ου και του 20ού αιώνα. Θα πρέπει βέβαια να τονίσουμε ότι σε αυτό το βιβλίο δεν υπάρχει κάποιος τυπικός επίλογος, διότι δεν υπάρχει επίλογος και στην πορεία της ιστορικής επιστήμης, η οποία συνεχίζεται όσο οι ιστορικοί αναιρούν, αναθεωρούν και ανανεώνουν τις ερμηνείες τους για το παρελθόν θέτοντας νέα ερωτήματα με βάση τα ερεθίσματα που τους προσφέρει το παρόν τους.

* * *

Το πρώτο βιβλίο που εξέδωσα για τη θεωρία της ιστορίας (το 2015) είναι ηλεκτρονικό (ακαδημαϊκές εκδόσεις Κάλλιπος). Και ομολογουμένως είχα τότε πολλούς ενδοιασμούς για την ηλεκτρονική έκδοση. Όμως τους ξεπέρασα με τη σκέψη ότι η ιστορία προχωρά παράλληλα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και το νεωτερικό πνεύμα της εποχής στην οποία και η ίδια παράγεται. Ως ιστορικός, επομένως, οφείλω όχι απλώς να παρακολουθώ την εξέλιξη της ιστορίας, αλλά και να προσπερνώ τους δισταγμούς μου και να αναθεωρώ τις παλιότερες ιδέες μου ώστε να εξελίσσομαι μαζί της. Διαφορετικά δεν μπορώ να ανανεώνω τη σχέση μου με την επιστήμη μου και το επάγγελμά μου. Για το τελικό αποτέλεσμα και αυτού του βιβλίου η ευθύνη βαρύνει αποκλειστικά εμένα.

Χωρίς αμφιβολία, θα πρέπει να ευχαριστήσω πρώτα από όλα τους φοιτητές μου, οι οποίοι όλα αυτά τα χρόνια με βοηθούσαν με τις απορίες τους και μου έδιναν παράλληλα τη δυνατότητα να φανταστώ και τις ερωτήσεις που δεν τολμούσαν να υποβάλουν. Αυτή η αλληλεπίδραση ζωντάνευε στη σκέψη μου και μορφοποιούσε σαφέστερα τα ερωτήματα που και εγώ είχα όταν ξεκινούσα το πρώτο μου ταξίδι στην ιστορία – ένα ταξίδι που δεν τελειώνει ποτέ. Φυσικά, δεν θα μπορούσα να ολοκληρώσω αυτό το έργο αν δεν είχα την υποστήριξη και τη συμπαράσταση συναδέλφων και φίλων. Ευχαριστώ επίσης τον εκδοτικό οίκο Πεδίο, και κυρίως την Έφη Ρουμπούλα για την πολύτιμη αρωγή της και τον Κώστα Μιχαηλίδη για την επιμέλεια του κειμένου. Απέραντη ευγνωμοσύνη οφείλω στην οικογένειά μου, τον Χάρη, που είναι σταθερά κοντά μου, και φυσικά τον γιο μας Κωνσταντίνο Τσιρκινίδη, που δίνει νόημα σε κάθε στιγμή της ζωής μου και σε κάθε ερευνητική περιπέτειά μου. Αφιερώνω το βιβλίο στη μνήμη της μητέρας μου Ελευθερίας και του πατέρα μου Κωνσταντίνου, στους οποίους οφείλω τα πάντα.